

ZBILJNOST SOCIJALIZMA I KULTURA

boris hudoletnjak

Kada bismo množinu kontroverzija koje smo imali prilike čuti ovdje na Stražilovskom susretu htjeli svesti na osnovne — naročito s obzirom na pravac i perspektivu u kojoj tražimo rješenja na pitanja postavljena tomom — tada mislim da bismo te kontroverzije mogli svesti na dvije: s jedne strane, vertikalni izlazak — *transcendencija* iz situacija realnosti u ime „ideje“, u ime „egzistencije“, u ime „misli“, u ime „nedosegnutog uzora“, i s druge strane *pragmatistička imanencija* u smislu lutanja i kruženja po horizontalnosti realnih odnosa, kritizirajući jednu poziciju unutar toga kruga realnosti drugom, politikom kulturom, kulturu politikom: u ime „realizma“, u ime „realnosti“; u ime „konkretnosti“, u ime „konstruktivnog razgovora“, u ime „sadašnjosti“ i „sadržajnosti“.

Ja smatram da kontroverzije u ovom obliku, kako su ovdje došle do izražaja, nisu nešto što je specifično samo za ovaj naš Stražilovski susret, te su kontroverzije indikativne za stanje duhova kod nas uopće kad je riječ o kulturi, kad je riječ o kulturnoj politici. Ja ne mogu, naravno, pretendirati da izađem iz raspona koje one obuhvaćaju, niti da ponudim neku soluciju koja krug tih protuslovlja ostavlja iza sebe; ja bih samo htio, zauzimajući stav spram njih, da ih u nešto većoj mjeri učinim problematičnim.

Mene zanima problematika kulture prije svega kao *idejno pitanje*. Već sam ovaj atribut — „idejno“ prilično je opterećen određenom tradicijom pa otuda, gotovo uvijek, kad se u ovom kontekstu upotrebljava, izaziva nesporazume.

To još međutim nije razlog da se fundamentalna i ključna pitanja, vezana uz tu riječ, skinu s dnevnog reda. Atribut „idejno“ nipošto nije samo sinonim za političko-forumski „propis“ i „postanovljenje“, niti je riječ „ideja“, s druge strane gledano, sinonim za himeru. U našem kontekstu: kad govorimo o kulturi kao o „idejnom“ pitanju, onda riječ „idejno“ cilja na: u djelima kulture, u konzumu, kulture, u programima kulturne djelatnosti (u mnogostrukome posredovanju kojim nas bavljenje „predmetima“ kulture povezuje sa cjelinom zbiljnosti i života) sadržano opredjeljenje za određeni *smisao života*. Naime: kultura je u postojećoj dimenzionalnosti i raščlanjenosti života onaj medij koji upitnost, fragmentarnost, nestabilnost smisla, potrebu za njim, *može* (ali *ne mora*; u tome je sva dvosmislenost i upitnost problematike kulture u socijalizmu) dovesti u modus prisutnosti, izraditi je do mjero-davne slike-misli: „ideje“, te tako ono što je u životu urgentno — a nedostaje — dovesti makar i ograničeno, barem: postulativno do *evidencije* a time posredno — do životne relevancije.

Za nas, sada i ovdje, to znači: ne kultura naprosto, kako se ona „spontano“ izgrađuje i oblikuje u beskonačnom i nepreglednom procesu posredovanja i asimilacije tradicionalnih i modernih formi kulture pod važnjem inherentnih joj „autonomnih“ zakona, već kultura u krugu jednog socijalizma, koji je krug, htjeli mi to ili ne, bitno pitanje našeg života, on omeđuje izbor šansi koje nam stoje na raspolaganju. Socijalizam, međutim, nije jednostavan, neposredan, nereflektiran, „spontani“ oblik života, već, naprotiv, u sebi prelomljen, spram određenih ciljeva transparentan, u sebi kritičan, opasnostima *promašaja* i *zaborava* izložen oblik života, koji se ni na što osigurano i provjereno ne može osloniti; utoliko je i kultura u socijalizmu nešto problematično.

Drugim riječima: temeljna dimenzija, koju tema o kulturi, propitana kao *idejno pitanje*, ne može mimoći, jest jednostavan i protuslovan odnos „ideje“, „biti“ i „realnosti“ socijalizma, nemir, napetost, dinamika relata ove relacije. Meni se čini da je to od fundamentalne važnosti kad god je riječ o kulturi.

U odnosu na kontroverzije koje sam uvodno spomenuo: i jedan i drugi prilaz pretpostavlja da je kultura sama sobom nešto dobro, samo se radi o načinu, modusu, o dobrom ili lošem putu da se ono što je u kulturi sadržano dovede do realnosti. Jedanput je u pitanju kulturna politika kao pitanje

financiranja, drugi put je u pitanju kulturne politika kao pitanje stvaralačke slobode. Ali šta kultura u ljudskom životu znači, znači li ona sama sobom garanciju smislenosti života, krije li ona u sebi pouzdano uporište i za tako nešto kao što je socijalizam? Može li se pitanje, šta za nas znači biti, svesti na ovo: kulturno živjeti? Za mnoge je potvrđan odgovor na ovo pitanje gotova stvar, nešto samorazumljivo. Naprotiv, ja se uvijek iznova pitam: šta zapravo s kulturom hoćemo, zbog čega je ona u kontekstu situacije, u kontekstu socijalizma, u kontekstu odnosa „ideje“, „biti“ i „realnosti“ socijalizam, zbog čega je kultura unutar toga važna? Da li se pitanja kulture mogu recimo svesti na tako nešto kao što su kvantitativni odnosi, u tom smislu da je kultura jedno odlično područje života, koje treba ovim ili onim sredstvima proširiti, rasprostrti tako da na njemu participiraju svi slojevi društva? Da idemo dalje, da li je kultura, pojam kulture, dovoljno određen kada se, primjerice, u mnogim diskusijama o kulturi govori naprosto u brojčanim relacijama čitanja knjiga, gledanja izložbi, slušanja koncerata itd.

Kod nas se, s druge strane, udomaćilo jedno shvaćanje kulture, koje bih ja nazvao supstancijalističkim — da je smisao života a priori sadržan u kulturi, da je život u pravom smislu kulturni život, i sada sve stoji do toga da se pod svaku cijenu očuva ova mogućnost; jedanput kao „reziduum“, utočiste i oaza, drugi put kao akcioni program.

Po mom mišljenju, stvari nisu tako jednostavne. Svaki kulturni oblik, konkretno propitatan, navodi na drugačije zaključke. Uzmimo, na primjer, područje suvremene vizualne kulture, kako ona dolazi do izražaja recimo u arhitekturi, koja oblikuje našu životnu sredinu, naš pejzaž, naš interieur i exterieur u kojem se krećemo, kako ona dolazi do izražaja u tehničkim produktima s kojima svakodnevno baratamo u svakom domaćinstvu itd. Pogled na bilo koju banalnost, npr. šofersku šajbu ili pisacu mašinu suočava nas s jednim rafinirano konstruiranim oblikom, koji fascinira uprkos naviklosti na njega. Ta vizualna kultura, koja je npr. u odnosu na 19. stoljeće enormno proširila naš doživljaj prostora, naše bogatstvo percepcije, multiplicirala arsenal oblika, ekspanzija te kulture, koja je sa svoje strane izvršila odlučne reperkusije na samo shvaćanje likovne kulture, u užem smislu čak potpuno izmijenila pojam likovnosti kao takve — kultura je u život dovela i proizvela logika razvoja mašinske civilizacije. Temelji ove kulture nedvosmisleno leže u potrebi za jednom određenom organizacijom, života, razvedenog i raščlanjenog na principima mašinske civilizacije. Kada bismo ovaj

primjer promislili do kraja, mislim da bi nas to stavilo pred ovako pitanje: Možemo li se afirmativno odnositi prema produktima ove kulture, a da se pri tom afirmativno ne odnosimo prema zbivanjima koja su je utemeljila, iznijela i proizvela? Možemo li prihvatiti kao neopozivu kulturnu tekovinu redukciju vizualnih sadržaja na gole oblike, na specifičan nexus forme i funkcije, a da se pri tom afirmativno ne odnosimo prema cjelini potreba, unutar koje razlistano bogatstvo artificialnih oblika nalazi svoje ispunjenje, mjesto i svrhu?

S druge strane, kad bismo htjeli generalizirati, mogli bismo zaključiti: zbivanja koja odlučuju o postanku, o sudbini, o sadržaju neke kulture, ne leže u njoj samoj, nisu jednodimenzionalno omogućena šansama koje proizlaze iz vlastitog izbora i odluke. Kultura nije svoja vlastita postavka, nije *causa sui*; zbivanja, koja joj daju život, koja joj određuju lik i pojavu, koja je iznose na svjetlo dana, dopiru mnogo dublje, dopiru do izvora života jednog povijesnog svijeta. Ona joj određuju i granice.

Drugim riječima, po mom mišljenju sve ovisi o tome da se aktualnost pitanja o kulturne gleda u kvantitativnom horizontu — gdje je fakat kulture već pretpostavljen pa se radi samo o različitim varijantama odnosa jedne sfere zbiljnosti prema ostalima — već sve stoji do toga, da se pitanje o kulturi postavi *kvalitativno*; to međutim znači pitati o *cjelini* zbilje, koja određuje naš život. Pitanje onda dužno prekoračuje uobičajenu i stereotipnu pojmovnost s kojom pristupamo problemima kulture i dotiče nužno pitanje karaktera, biti, suštine socijalizma kao takvog, odnosa misli i zbiljnosti unutar okvira života koji socijalizam svojim kretanjem omogućuje ili onemogućuje, otkriva ili prekriva. I tu moram nadovezati na nešto o čemu su predgovornici u ovoj diskusiji iznijeli svoje mišljenje.

Ovdje je naime bilo prilično riječi o tezi o „kritici svega postojećeg“. Ja bih baš ovu tezu iskoristio da bih u njezinoj konsekvenciji pokazao svoje shvaćanje odnosa kulture i socijalizma. Naime, ova teza o kritici svega postojećeg može se također izložiti na dvojak način: kvantitativno i kvalitativno. Kada se pitanje o kritici svega postojećeg postavi kvantitativno onda ono ima karakter kritike iz pozicije jednog kruga postojećeg, tačnije rečeno kritike, koju „netko“ (pojedinaac, grupa, struka, skupina itd.) vrši unutar postojećeg (ali također: u artikulaciji postojećeg) nasuprot svem ostalom postojećem. Jednom riječju „kritika svega postojećeg“, kvantitativno shvaćena i izložena, izriče primat jedne sfere postojećeg nad ostalima; primat, naravno ne faktički, već u odnosu na pretpostavljeni „smisao“, koji dopušta da se horizontalna odsutnost tog smisla u realitetu pod-

vrgne kritici. Pretpostavljeno je da unutar cjeline postojećeg postoji neka sfera koja — unutar te cjeline i za tu cjelinu — može fundirati i osigurati smislaonost života, ako joj se pripomogne, ako ju se ne guši. U horizontu takvog razumijevanja ova teza je najčešće i u upotrebi: jedanput u smislu kritike koju misao vrši nad političkom nadgradnjom zbiljnosti ali i obratno, kritike koju politička nadgradnja, ekskluzivno se apsolutizirajući, vrši nad mišlju i zbiljnošću.

Već iz dosad rečenog je vidljivo: kada se konsekventno pita o sadržaju teze o kritici svega postojećeg sve stoji do tog da se utvrdi: „tko“ je onaj tko tu kritiku vrši? Očividno se ovdje ne radi ni o individualnom ni o grupnom već o *historijskom subjektu*, stoga se ne bih složio s kvantitativnom postavkom teze u smislu struke, u smislu filozofije, u smislu kulturnih djelatnosti, u smislu napredne inteligencije itd. Mogli bismo, u kontekstu dosad izloženog, reći da je pravi subjekt te kritike u strogom smislu riječi zbivanjima uspostavljen i održavan, protuslovljima bremenit, unutarjom dramatikom prožet odnos između „ideje“, „biti“ i „realnosti“ socijalizma. To je pravi subjekt te kritike, koji ujedno daje težinu i snagu tezi o kritici svega postojećeg, od koje kritike u tom slučaju ništa nije izuzetno, niti jedna struka, niti jedan oblik djelatnosti, niti jedan sektor zbiljnosti pa prema tome niti filozofija niti kultura, niti književnost, niti politika.

Mislim da bi bilo dobro kada bismo za našu potrebu, potrebu naše vlastite intelektualne egzistencije, naše vlastite izgradnje, povukli svaki za sebe ovu konsekvenciju u smislu samokritike našeg vlastitog rada: u smislu sagledavanja uvjeta koji su potrebni da bi se misao, riječ, kulturna djelatnost, aktualan stav, intelektualni angažman smjestio i situirao u ovaj kontekst koji daje smisao, težinu i relevantnost djelovanju: u kontekst odnosa „ideje“, „biti“ i „realnosti“ socijalizma.

Još jedna konsekvencija iz ove teze o kritici svega postojećeg. Mislim da „kritika svega postojećeg“, strogo uzevši, jeste *kritika života u cjelini, ukoliko taj život kao život stoji pod zakonom postojećeg*. Mislim da je to adekvatna verzija ove teze a u tom smislu ova je teza indikativna i instruktivna također i za krug ovih problema o zadacima kulture, o kojima ovdje razgovaramo. Po mom mišljenju ta se zadaća sastoji prije svega u tome da nam djelatnosti kulture posreduju u svojem mediju, u svojem instrumentariju, u materijalu svoje djelatnosti duhovna pitanja socijalizma kao takvog, da budu tumači *duhovne sudbine* socijalizma.

Duhovna sudbina socijalizma pogađa sve nas podjednako; nije rezervirana ni za jednu zasebno uzetu oblast, njeni „čuvari“ i „skrbnici“ nisu niti kultura niti politika — napro-

tiv ono o čemu se ovdje radi jest: u svakom sektoru, u svakoj oblasti, u svakoj djelatnosti sadržano samorazumijevanje čina pod vidom i zakonom ideje socijalizma. Socijalizam, strogo uzevši, nije u krajnjoj liniji pitanje politike, niti pitanje ideologije, ni pitanje društveno-političkog-ekonomskog sistema, ni pitanje cirkulacije kulturnih vrednota, nego *pitanje života i odgovornosti* za oblikovanje mogućih dimenzija života.

Možda je baš to potrebno istaći u ovom času našeg razvoja, koji je označen imenom privredne i društvene reforme. Razumijevanje i pojava elemenata krize ispoljenih u toku procesa reforme neće biti potpuno ako polazi od unaprijed zauzetih fiktivnih solucija i stavova bilo u smislu dogmatizma, koji situaciju i njene probleme jednodimenzionalno — kvantitativno smatra „karikom u lancu“ a fenomene krize „privremenima“, bilo u smislu davanja primata vanekonomskim faktorima, zvali se oni jedanput centralni plan a drugi put humanizam. U svakom slučaju valja izbjeći identifikaciju sistema s pitanjima socijalizma kao takvog, a naročito redukciju na efemerno pa bilo to efemerno ne znam kako urgentno. Razumijevanje može biti svrsishodno, smisao procesa krize može biti očitian i ispunjen, prihvaćen u svojoj aktualnoj neodložnosti, samo ako smo spremni da duhovno primimo ono što kriza iznosi na vidjelo — izazov, koji nas sili da, ponukani na to karakterom neodređenosti historijskog trenutka, prelomnim karakterom situacije, izvršimo obrat u našoj intelektualnoj egzistenciji, postanemo tumači duhovnog opstanka socijalizma kao fundamentalnog pitanja našeg života. Drugim riječima, kriza, ispravno sagledana, apelira na naš vlastiti životni ulog, na našu sposobnost, da duhovno ispunimo *prazan prostor*, kojeg je kriza izbacila i oslobodila. Logika sadašnjeg trenutka može — ako se dogodi apscencija, ako o tome odluči odsustvo volje — jednako dobro dovesti do duhovne pustoši i praznine, kao što se može preobratiti iz nemira, nelagode, nervoze, apscencije u duhovnu puninu, smirenost, smisao, sadržajnost.

Nemir, nelagoda i nervoza vezana uz pitanja kulture u socijalizmu sagledana kao pitanje duhovnog opstanka postaju posebno aktualna na foliji ovih mogućnosti: duh i duhovna transparentnost života može ostati da lebdi u neobaveznosti; zbiljnost može ostati pod zakonom apsolutnog diktata heteronomije međusobno suprotnih i suprotstavljenih zakonitosti pojedinih sfera i područja; politika može ostati i zaostati u pragmatizmu; socijalizam može ostati prilika s neiskorištenim šansama uprkos toga što je institucionalno osiguran.

marija peakić-žaja

PRED ŽITOM VAN GOGHA

Uzaludna je zrelost
Iz koje sad bježiš
Zelenom nožu slična
Pflico nemira
Prezreno žito u
Otvorenoj još rani
Tvog uzlefa obara
Zlato u zemlju
A poslije se u talasu
Diže i nabacuje za tobom
Na zemlji ostaju samo
Trske u koje se lagano
Slijeva besplodno sunce
U toploj žutoj kiši

PONORNICA

Slušam kako tečem
Orebrna rijeka
Tek što vrisnem iz kamena
Već je palo veće
A ta stijena
Kuju rijem
Svakog jutra novi zid
A ta stijena od početka
Orebrna fa krlfelka
Tek što prsne u bujici vid
Već se sklapa lice neba
U očinji nemir
Slušam kako tečem
Sjajnom žilom srebra
Ka zemlji u uvir

MISLI

I kad me osvjetle te luči
I kad me pronađu ti fragači
Kad me jarko ogole te prastare
/baklje
Kad me u bijeg nagnaju ti psi
Iz vlastite hajke
O, ostaje samo ta pećina
U kojoj kurjakujem
Ostaje samo taj vir
Kojim virujem
Taj vir kojim se topim
I izvirem...